

ساماندهی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان دماوند براساس شاخص‌های شبکه منطقه‌ای (با بهره‌گیری از تکنیک تاپسیس)

زهراسادات سعیده زرآبادی- استادیار، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی،
واحد علوم و تحقیقات تهران
سوده‌سادات طباطبایی* - کارشناس ارشد برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دانشکده هنر و معماری،
دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران

دریافت مقاله: ۱۳۹۲/۳/۱۸ پذیرش نهایی: ۱۳۹۲/۱۲/۲۰

چکیده

سیاست‌های توسعه در کشور طی چند دهه اخیر به نابسامانی مناطق و تخلیه گسترده آبادی‌ها و تشدید نابرابری‌های منطقه‌ای دامن زده‌اند. مدیریت هدفمند و بهینه به‌منظور پویاسازی فعالیت، و استفاده از منابع نقطه‌ای و پراکنده در سطح سرزمین از راهکارهایی هستند که منجر به جلوگیری از مهاجرت‌های بی‌رویه و نظم‌دهی به الگوی ارتباط سکونتگاه‌های روستایی با شبکه نظام شهری می‌شوند. از این رو، پژوهش حاضر به بررسی سطح برخورداری از امکانات و خدمات سکونتگاه‌های روستایی در شهرستان دماوند بر مبنای رویکردهای جدید و اثبات‌شده در سطح جهانی از جمله رویکرد شبکه منطقه‌ای- می‌پردازد. این رویکردها راهکارهای توسعه را با توجه به امکانات موجود در ناحیه در نظر می‌گیرند و پیوند آن را با توسعه منطقه‌ای و ملی مطرح می‌کنند. فرایند تجزیه و تحلیل سکونتگاه‌های روستایی و میزان اهمیت شاخص‌های مطرح‌شده، با استفاده از تکنیک Topsis و روش تحلیل عاملی صورت گرفت. نتیجه حاصل از تحقیق نشان می‌دهد که سکونتگاه‌های روستایی شهرستان دماوند فاقد توزیع بهینه جمعیت و فعالیت در سطح ناحیه هستند و ادامه این روند تخلیه تدریجی این سکونتگاه‌ها را به دنبال خواهد داشت. در پایان نیز با توجه به موقعیت و توانمندی سکونتگاه‌های روستایی، الگوی مناسبی برای ارائه خدمات و ایجاد پیوند بین سکونتگاه‌های روستایی- شهری معرفی شده است.

کلیدواژه‌ها: توسعه منطقه‌ای، دماوند، سکونتگاه‌های روستایی، مدل Topsis.

مقدمه

از پیامدهای نامطلوب اجرای سیاست‌های توسعه در کشور، نابسامانی و عدم‌توازن در نظام سلسله‌مراتبی سکونتگاه‌هاست که بازتاب آن به‌صورت رشد سریع و ناموزون شهرهای بزرگ و حذف حلقه‌های پیونددهنده شهرها و سکونتگاه‌های روستایی، از بالاترین سطح (نظام سکونتگاه‌های کشور) تا پایین‌تر سطح (منطقه و ناحیه) به‌چشم می‌خورد.

بررسی تحولات جامعه روستایی نشان می‌دهد که بخش روستایی در ابعاد مختلف اجتماعی- اقتصادی و اکولوژیکی در سطوح ملی و محلی با دشواری‌های اساسی روبه‌رو بوده است. تداوم این وضعیت، روستاها را با معضلاتی نظیر تشدید نابرابری‌های منطقه‌ای، تخلیه گسترده آبادی‌ها از نیروی کارآمد روستایی و سرمایه‌های مادی، کاهش روزافزون سرانه تولید غذا و پدیدارشدن بحران غذا، انباشت جمعیت در جوامع شهری و گسترش حاشیه‌نشینی، بیکاری و آسیب‌های اجتماعی مواجه می‌سازد. در پژوهش حاضر به‌منظور جلوگیری از روند روبه‌تزايد مهاجرت‌های روستایی و نظم‌بخشی به الگوی استقرار جمعیت و فعالیت، ایجاد و استقرار نظام سلسله‌مراتبی در حوزه‌های سکونتگاهی ناحیه دماوند، و پیشنهاد ایجاد فعالیت‌های مختلف در سکونتگاه‌های روستایی این پرسش‌ها مطرح شدند:

۱. چه عواملی در توزیع بهینه جمعیت و فعالیت در سطح ناحیه مؤثرند؟
۲. نظم توزیع فضایی سکونتگاه‌ها و کارکرد آنها در سطح شهرستان دماوند چیست و کدام‌یک از سکونتگاه‌های شهرستان دماوند برای توسعه محلی و ناحیه‌ای، قابلیت و استعداد بیشتری دارند؟

در بررسی ساماندهی فضایی عرصه‌های زیست‌محیطی در سطوح منطقه‌ای و ناحیه‌ای، دیدگاه‌ها و نظریه‌های مختلفی در جهت توسعه سکونتگاه‌های شهری و روستایی وجود دارند. این دیدگاه‌ها در برخی موارد در حوزه عملی و در برخی موارد صرفاً در حوزه نظری هستند. برای درک بهتر این دیدگاه‌ها در سطح‌بندی و رده‌بندی نظام سکونتگاهی، منابع گوناگونی به‌منظور دستیابی به جدیدترین تعاریف مطابق با رویکرد اصلی بررسی شدند.

مفاهیم بنیادین

مهم‌ترین مفاهیم بررسی شده در این پژوهش شامل ساماندهی، توزیع بهینه جمعیت و فعالیت، منطقه، ناحیه، و سکونتگاه‌های شهری و روستایی است. ابتدا مروری مختصر از این تعاریف ارائه می‌شود و سپس مهم‌ترین دیدگاه‌های نظری درخصوص ساماندهی فضایی و سطح‌بندی سکونتگاه‌ها مطرح می‌گردد.

ساماندهی: ترتیب و توزیع نظام‌یافته سکونتگاه‌های روستایی در راستای عملکردهای عمومی ناحیه و در جهت ارتقای سطح کیفی آن (برگرفته از معصومی اشکوری، ۱۳۸۸، ۲۳).

توزیع بهینه جمعیت و فعالیت: سطح‌بندی سکونتگاه‌ها براساس سیر اندام‌وار اجتماعات، از مراکز تجمع کوچک و پراکنده به مراکز تجمع بزرگ و متمرکز، شامل کانون‌هایی که کانون‌های دیگر را به‌سوی خود متمرکز کنند و نظم سلسله‌مراتبی را از کوچک‌ترین تا بزرگ‌ترین مراکز زیست به‌وجود آورند.

منطقه: منطقه مبین واحد کلان مکانی - فضایی است که در کلیت خود از لحاظ ویژگی‌های گوناگون محیطی - اکولوژیک، قومی - فرهنگی و اجتماعی - اقتصادی در سطح ملی دارای همگنی باشد (سعیدی، ۱۳۸۸، ۱۸). در این مطالعه، منطقه برنامه‌ریزی از نواحی هم‌جوار تشکیل می‌شود که با ناحیه مطالعه‌شده در اینجا (شهرستان دماوند) تداخل دارد و کل ناحیه یا قسمتی از آن را دربرمی‌گیرد.

ناحیه: ناحیه در این مطالعه به‌عنوان واحد مکانی - فضایی در نظر گرفته شده است که همان ویژگی‌های همگن بخش منطقه را در سطح نسبتاً خرد و با تأکید خاص بر خصوصیات مشترک سکونتگاه‌های روستایی دارد (سعیدی، ۱۳۸۸، ۲۰).

سکونتگاه روستایی: این سکونتگاه‌ها به‌عنوان نظام‌های فضایی (جغرافیایی) متأثر از عوامل فضا‌ساز و نیروهای دگرگون‌ساز هستند که در روندی زمانی - مکانی پدید آمده و تحول یافته‌اند (عزیزپور و محسن‌زاده، ۱۳۸۹، ۸۳). به‌طورکلی تنوع نظام‌های فرهنگی - اجتماعی، اقتصادی -

سیاسی و اکولوژیک در سطح کشور به استقرار مکانی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی به صورت آبادی‌های کوچک و بزرگ و پراکنده منجر شده است؛ که در طول تاریخ با توجه به امکانات طبیعی و قابلیت‌های انسانی، از طریق تأمین بخش عمده‌ای از محصولات کشاورزی، به حیاتی نسبتاً پایدار ادامه داده‌اند (سعیدی، ۱۳۸۸، ۳۲).

سکونتگاه شهری: محدوده‌ای سکونتی با آستانه جمعیتی مشخص، نظامی سازمان‌یافته، با تنوع در ویژگی‌های اجتماعی و فعالیت‌های اقتصادی گروه‌ها، تمرکز فناوری و نهایتاً در سطح بالاتری از سکونتگاه‌های روستایی است (برگرفته از سعیدی، ۱۳۸۸). براساس برخی از نظریه‌ها از جمله نظریه مایک داگلاس که در این تحقیق به آن پرداخته شده است، سکونتگاه شهری به‌عنوان عضوی از منطقه که با توجه به توان‌ها و مزیت‌هایش نقشی برعهده می‌گیرد، تعریف شده است (عزیزپور و محسن‌زاده، ۱۳۸۹، ۶۷).

مروری بر پیشینه الگوها و سوابق سطح‌بندی سکونتگاه‌ها

سابقه سطح‌بندی سکونتگاه‌ها به نظریه مکان مرکزی والتر کریستالر در سال ۱۹۳۳ میلادی برمی‌گردد. این نظریه برای پاسخگویی به علل توزیع فضایی شهرها و اندازه و سلسله‌مراتب بین آنها طرح‌ریزی شده و مهم‌ترین اصل در آن سازماندهی فضایی مکان‌های مرکزی براساس کارایی آنهاست، که در حداقل کردن حرکت مشتریان برای تأمین خدمات و کالاهای مورد نیازشان تجلی پیدا می‌کند (کلانتري، ۱۳۸۸، ۵۷). پس از آن، نظریه‌های دیگری از جمله قطب رشد با تأکید بر آغاز و پخش توسعه از نقاطی معین با نام کانون‌های رشد (نظریه پرو در سال ۱۹۵۵) و مرکز-پیرامون با تلاش برای برقراری ارتباط متناسب بین توسعه اقتصادی و نظام سکونتگاهی و توجه به استفاده از منابع محلی و تمرکز فعالیت‌های اقتصادی (نظریه جان فریدمن در سال ۱۹۶۶) ارائه شد. این الگوها هرکدام در کشورهای مختلف به کار گرفته شدند و روند مهاجرت از نقاط روستایی به نقاط شهری را افزایش دادند (جدول ۱).

جدول ۱. الگوهای اولیه سطح‌بندی سکونتگاه‌ها

نظریه	دوره زمانی	خلاصه رویکرد	نمونه تجربی	نقاط ضعف
مکان مرکزی (والتر کریستالر)	۱۹۳۳	سلسله‌مراتب برحسب عرضه خدمات	جنوب آلمان	- بررسی نکردن عوامل مؤثر در توزیع فضایی سکونتگاه‌ها - مکان‌گزینی سکونتگاه صرفاً براساس خدمات - فرض توزیع جمعیت به‌طور همگون در سطح ناحیه - ایستایی و انعطاف‌ناپذیری نظریه
قطب رشد (فرانسوا پرو)	۱۹۵۵	رشد در مراکز خاصی به‌وجود می‌آید و بر کل مجموعه تأثیر می‌گذارد	امریکای لاتین و آفریقا	- تکیه بیش‌ازحد بر صنایع پیش‌آهنگ بزرگ - محدودبودن فرایند قطبی‌شدن به‌علت رعایت‌نکردن صرفه‌جویی ناشی از تجمع و تنگناهای ناشی از آن - نبود تعادل بین آثار پخش و بازگشتی
مرکز-پیرامون جان فریدمن	۱۹۶۶	مرکز قلب پیشتاز و پویای نظام و پیرامون در حالت وابستگی	فیلیپین	- توجه بیش از اندازه به عوامل خارجی و شهری در توسعه منطقه‌ای - ایجاد شکاف توسعه‌یافتگی میان نقاط مرکزی و پیرامونی و نبود امکان ایجاد یکپارچگی فضایی بین مرکز و پیرامون در توزیع منابع و تصمیم‌سازی

منبع: نگارندگان؛ برگرفته از عزیزپور و محسن‌زاده، ۱۳۸۹ و مهدی‌بیگی، ۸۹-۱۳۸۸

در سال ۱۹۶۰ میلادی، پارادایم توسعه سرزمین با اصولی همچون توسعه از پایین به بالا، توسعه سکونتگاه‌های روستایی، و ایجاد فعالیت‌های مبتنی بر توان‌های ناحیه مطرح شد. در پارادایم مذکور رویکردهای جدیدی از این‌دست مطرح شدند: رویکرد روستا-شهری با تجسم ایجاد شهر در پهنه کشتزارها؛ رویکرد مراکز رشد روستایی با هدف تأمین خدمات اجتماعی و خلق موقعیت برای فعالیت‌های کشاورزی و صنعتی و انتشار نوآوری؛ رویکرد عملکردهای شهری در توسعه روستایی با حمایت از الگوی جغرافیایی پراکنده در سرمایه‌گذاری؛ و رویکرد شبکه منطقه‌ای^۱ با تأکید بر رشد و توسعه هماهنگ از طریق روابط مکمل و پیوندهای سازمان‌یافته شهری-روستایی در سطح مناطق. در این میان، رویکرد شبکه منطقه‌ای با تلاش برای رفع معایب رویکردهای پیشین، به‌عنوان رویکرد اصلی در مطالعه حاضر مدنظر قرار گرفت (جدول ۲).

1. Regional network

جدول ۲. الگوهای سطح‌بندی سکونتگاه‌ها پس از طرح پارادایم توسعه سرزمین

نظریه	دوره زمانی	خلاصه رویکرد	نمونه تجربی	نقاط ضعف
روستا- شهری (داگلاس و فریدمن)	۱۹۶۶	شهر با چشم‌انداز روستایی متکی بر مشارکت اجتماعی	چین و بنگلادش	- جهان‌شمول نبودن رویکرد (ویژه مناطق کشاورزی) - توجه نکردن به وجود ضعف منابع در سطح منطقه - مشخص نبودن نقش و جایگاه شهرها
مراکز رشد روستایی (هارلوپیک، موریس و میسرا)	آغاز دهه ۱۹۶۰ میلادی	ایجاد مراکزی برای تأمین خدمات اجتماعی در سطح بالاتر، و تأکید بر توزیع اندام‌وار بهینه مراکز رشد	-	تبدیل نقاط مرکزی به مراکزی ایزوله (بدون پشتیبانی پیرامون از طریق قطع رابطه داده و ستانده میان مرکز و پیرامون)
عملکردهای شهری در توسعه روستایی ^۱ UFRD (راندینلی)	۱۹۷۶	سرمایه‌گذاری غیرمتمرکز، پرکردن خلأ سلسله‌مراتبی، و ایجاد شهرهای کوچک در پیوند با مناطق روستایی	فیلیپین، بولیوی، هندوستان، اندونزی	- جایگزین کردن هدف دسترسی به کارکردهای ویژه به جای پیوند دادن سیستم سکونتگاهی - توجه نکردن به نحوه ورود اقتصاد مردم روستا به کارکردهای شهری - تأکید بیش از حد به عرضه خدمات بر اساس سلسله‌مراتب شهری

منبع: نگارندگان؛ برگرفته از عزیزپور و محسن‌زاده، ۱۳۸۹ و مهدی‌بیگی، ۱۳۸۸-۸۹

شالوده رویکرد شبکه منطقه‌ای که در سال ۱۹۹۸، مایک داگلاس^۱ آن را ارائه کرد، به اندیشه‌های جان فریدمن و مباحث او در مدل مرکز- پیرامون بازمی‌گردد. داگلاس با دوری از نگرش‌های صرفاً اقتصادی و رویکردهای مبتنی بر قطب رشد، بر نوعی نظریه مبتنی بر توسعه یکپارچه منطقه‌ای تأکید داشت. به عقیده داگلاس، نظریه‌ها و مدل‌های متعارف سیاست‌گذاری، به واقعیت‌های توسعه منطقه‌ای روستایی و قابلیت‌های لازم برای انجام آن توجه نمی‌کنند. وی نتیجه می‌گیرد که سیاست‌گذاری برای توسعه روستایی نیازمند دستگاه اندیشگی تازه‌ای در زمینه توسعه فضایی است. در چارچوب این نظام اندیشگی، به تفاوت‌های محلی از لحاظ پیوندهای روستایی- شهری توجه و تأکید می‌شود. بدین‌سان، راهبرد شبکه منطقه‌ای که به‌منظور امحای فقر در مناطق روستایی پیشنهاد می‌شود، به‌دنبال تجهیز و تقویت اقتصادهای محلی در پیوند و همگرایی با توسعه منطقه‌ای و درنهایت توسعه ملی مطرح می‌شود (سعیدی، ۱۳۹۰، ۲۱۷).

پیوندهای روستایی- شهری که حاصل تعامل دوسویه سکونتگاه‌های روستایی و کانون‌های شهری در عرصه منطقه‌ای است، به‌سبب جریان‌های گوناگون - از جمله جریان افراد، کالاها، اطلاعات، فناوری، نوآوری و مانند آن- پدید می‌آید. از لحاظ نظری، تحقق این‌گونه جریان‌ها در بستر دگرگونی‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جاری - به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه - با تنوع و تقویت اشتغال در محیط‌های روستایی همراه است. از این‌رو، کارشناسان توسعه بر پیوندهای روستایی- شهری در تنظیم و بیان سیاست‌های توسعه با هدف کاهش فقر و حمایت از بخش مثبت مراکز شهری در توسعه نواحی روستایی پیرامونی تأکید می‌ورزند. این پیوندها، برخلاف روابط سنتی شهر و روستا که عمدتاً گویای نوعی روابط سلطه‌اند، به‌واسطه تعامل دوسویه و مجموعه‌ای از جریان‌های مکمل تبیین می‌شوند (سعیدی، ۱۳۹۰، ۱۶۹). این راهبرد،

1. Douglass, mike.

نگرشی نسبتاً متنوع، منعطف و جامع‌نگر به توسعه منطقه‌ای دارد که بر هماهنگ‌سازی و ادغام توسعه روستایی با توسعه شهری در مقیاس ناحیه‌ای و محلی استوار است. در چارچوب این رویکرد، اهمیت جریان‌ها بیش از گره‌هاست. به دیگر سخن، به گره‌های شهری و روستایی به صورت یکسان توجه نمی‌شود (سعیدی، ۱۳۹۰، ۲۱۸).

تقویت پیوندهای روستایی- شهری و تحقق هدف آن، به شرایط جغرافیایی، اجتماعی- اقتصادی و اکولوژیکی محلی/ منطقه‌ای بستگی جدی دارد. مناطق با ارتباطات و حمل‌ونقل مناسب، توزیع متعادل زمین، دسترسی به منابع آب و تراکم جمعیتی بالا به‌خوبی نشانگر پیوندهای روستایی- شهری توسعه‌یافته هستند (عزیزپور و محسن‌زاده، ۱۳۸۹، ۷۲).

درواقع داگلاس با این رویکرد بر ادغام توسعه شهری و روستایی از طریق ورود سرمایه شهری به نقاط روستایی به‌منظور شناخت توان‌ها و قابلیت‌های سکونتگاه‌های روستایی تأکید می‌کند که منجر به ایجاد پیوندی عملکردی بین سکونتگاه‌ها و درنهایت توسعه ناحیه در سطح منطقه‌ای و ملی می‌شود. او برای رسیدن به این هدف سیاست‌هایی از این دست را پیشنهاد کرد: تغییر ساختار سکونتگاه‌های روستایی با نقش‌ها و عملکردهای شهری، پیوندی افقی بین مراکز با حوزه‌های پیرامونی، و افزایش روابط میان شهر و روستا به‌ویژه از طریق حمل‌ونقل و برنامه‌ریزی غیرمتمرکز مبتنی بر مشارکت.

در پژوهش حاضر به‌منظور شناخت توان‌ها و قابلیت‌های سکونتگاه‌های روستایی در سطح شهرستان دماوند، پس از بررسی مفاهیم بنیادین و الگوهای سطح‌بندی سکونتگاه‌ها و نتایج حاصل از آنها در سطح جهانی، رویکرد شبکه منطقه‌ای به‌عنوان رویکرد اصلی تعیین شد. در این رویکرد مایک داگلاس الگویی را در ۶ بعد برای تحلیل منطقه و سنجش وضعیت سکونتگاه‌های روستایی ارائه کرده است و در تحقیق حاضر این الگو به‌صورت کاربردی در بررسی و تحلیل پیوند سکونتگاه‌های شهری- روستایی شهرستان دماوند به‌کار گرفته شد.

جدول ۳. چارچوب نظری پژوهش

پایه نظری: بهره‌گیری از رویکرد شبکه منطقه‌ای در تحلیل سنجش وضعیت سکونتگاه‌های روستایی		
شاخص‌ها	ابعاد	
تراکم جمعیت روستاها	جمعیتی	ساختار جمعیتی، اجتماعی و فرهنگی
۱. تأمین نیازهای اساسی و سطح فقر؛ ۲. عدم تعادل در توزیع درآمدها و دارایی‌ها؛ ۳. سطح مهارت‌ها متناسب با گروه‌های اجتماعی و درآمد؛ ۴. دسترسی به خدمات اجتماعی پایه‌ای متناسب با طبقه درآمد	اجتماعی و فرهنگی	
۱. ترکیب بخش‌های پایه؛ بخش اول: معدن، ماهی‌گیری و جنگل‌داری، بخش دوم: فرآوری محصولات کشاورزی و صنایع، بخش سوم: توریسم، تجارت و خدمات؛ ۲. تسریع‌کنندگان خدمات پسین و پیشین: تولید محلی نهادها؛ صنایع فرآوری کشاورزی؛ تجارت خدمات تولیدی مصرفی؛ ۳. توزیع نیروی کار: نرخ مشارکت و نسبت بار تکفل؛ توزیع نیروی انسانی بر اساس بخش، نوع، شغل و وضعیت شغلی	ساختار اقتصاد روستایی	ساختار اقتصادی و اقتصاد روستایی
۱. توزیع زمین و نظام مالکیت؛ ۲. نظام بزرگ‌مالکی و خرده‌مالکی؛ ۳. کشاورزی تجاری: کشت و صنعت‌ها و زراعت اجاره‌ای؛ ۴. توزیع زمین اشتراکی، دولتی و خصوصی	نظام‌های تولید روستایی	
۱. ترکیب و تنوع گیاهی؛ ۲. یکپارچگی اکولوژیکی؛ ۳. نواحی حساس و آسیب‌پذیر	محیط	ساختار محیط طبیعی و منابع پایه
۱. کیفیت خاک و میزان فرسایش؛ ۲. دسترسی به آب؛ ۳. جنگل و منابع معدنی	منابع پایه	
۱. منطقه: راه، برق، ارتباطات و مراکز مبادله؛ ۲. شهر: راه‌های روستا-شهر، مراکز مبادله، آب، فاضلاب، برق و ارتباطات؛ ۳. روستاها: راه، برق، آب زهکشی، ارتباطات، مسکن	محیط مصنوع	ساختار محیط مصنوع و نظام فضایی پیوندها
۱. سطح شهرنشینی و پیچیدگی نظام شهری: تعداد شهرک‌ها و شهرها، جریان‌های ترافیکی؛ ۲. دسترسی‌های فراروستایی و روستا-شهری: کیفیت راه و فراوانی حمل‌ونقل عمومی؛ ۳. پیوندهای ارتباطی	نظام فضایی پیوندها	

عوامل تأثیرگذار بر بینندهای شهری- روستایی در منطقه

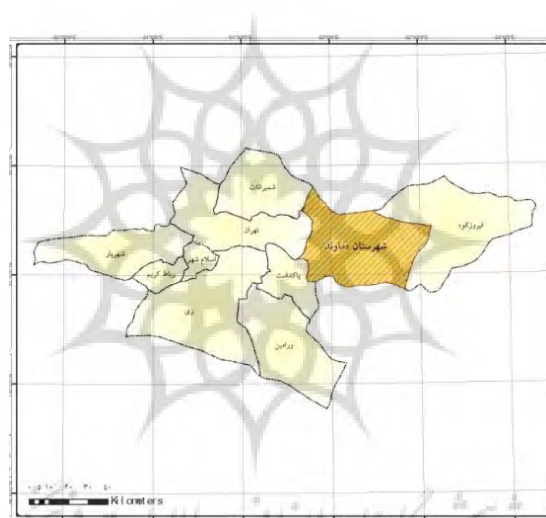
منبع: Retrieved from Douglass, 1998, 18

روش تحقیق

هدف پژوهش حاضر کاربردی و روش آن توصیفی-تحلیلی است. گردآوری اطلاعات بر مبنای اسناد فرادست و با بهره‌گیری از مقاله‌های علمی، کتاب‌ها، گزارش‌ها و اطلاعات موجود در سازمان‌ها و نهادهای دولتی به روش کتابخانه‌ای انجام شده است. سایر داده‌ها نیز با استفاده از روش مستندسازی و با بررسی اسناد و مدارک به شکل نقشه، عکس و اسلاید، پس از تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌های اولیه ارائه شده‌اند. جامعه آماری این پژوهش شامل ۸۳ سکونتگاه روستایی دائمی شهرستان دماوند با بیش از ۳ خانوار (براساس نتایج آماری سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۸۵) و ۳۹ شاخص با توجه به ابعاد رویکرد شبکه منطقه‌ای و پس از بوم‌آوردکردن این رویکرد برای سطح‌بندی گزینه‌هاست. شاخص‌های ابعاد محیط طبیعی و منابع پایه و نظام‌های تولید محلی با تحلیلی از وضعیت زمین‌های ناحیه و روستاهای دارای تولیدات خاص کشاورزی در قالب بعد طبیعی و با شاخص‌های پستی و بلندی و شکل زمین، زمین‌شناسی و زلزله‌خیزی، اقلیم‌شناسی، هیدرولوژی و منابع آب، خاک، و مراتع بررسی می‌شوند. محیط مصنوع و نظام فضایی و پیوندها در قالب بعد کالبدی و با شاخص‌هایی شامل شبکه ارتباطی و دسترسی‌ها، تأسیسات زیربنایی، خدمات آموزشی، خدمات بهداشتی و درمانی، پست و مخابرات، فرهنگی-مذهبی و ورزشی و جاذبه‌های گردشگری تحلیل شده است. مطالعه ساختار اقتصاد روستایی در این پژوهش در قالب بعد اقتصادی و با شاخص‌های بررسی وضعیت نیروی انسانی و بخش‌های مختلف اقتصادی انجام شده و روابط اجتماعی-اقتصادی و فرهنگی نیز به صورت بعد اجتماعی و شاخص‌های در دسترس آن در ایران بررسی شده‌اند. برای تحلیل گزینه‌ها و شاخص‌های عنوان‌شده در این پژوهش از تکنیک Topsis استفاده شده است. تکنیک Topsis یکی از روش‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره است که برای ارزیابی و رتبه‌بندی موارد (مناطق، شهرها، روستاها یا هر واحد دیگر) به کار می‌رود. این تکنیک هم‌زمان از معیارهای کمی و کیفی برای ارزیابی و رتبه‌بندی گزینه‌های تحقیق بهره می‌گیرد. از مزایای بارز آن، تصمیم‌گیری، متمایز ساختن و اهمیت‌دادن به کلیه شاخص‌ها براساس شاخص‌های مثبت و منفی است. در این پژوهش ابعاد طبیعی، اجتماعی و اقتصادی و کالبدی با استفاده از روش Topsis ارزیابی و دسته‌بندی می‌شود.

محدوده مطالعه شده

شهرستان دماوند با مساحتی بیش از ۱۸۸ هزار هکتار که معادل ۱۰/۷ درصد مساحت استان است، در جنوب سلسله جبال البرز مرکزی و شرق استان تهران قرار دارد. این شهرستان از شمال به استان مازندران، از جنوب به استان سمنان، از شرق به شهرستان فیروزکوه و از غرب به شهرستان‌های شمیرانات محدود می‌شود. شهرستان دماوند بنابر نتایج آمارگیری سرشماری سال ۱۳۸۵ کل کشور دارای ۲ بخش مرکزی و رودهن، ۵ دهستان (ابرشویه، جمع‌آبرود، تارود، مهرآباد و آبعلی)، ۵ شهر (کیلان، آبسرد، دماوند، رودهن و آبعلی) و ۱۶۷ روستاست.

شکل ۱. نقشه محدوده شهرستان دماوند در سطح استان تهران

تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این قسمت پس از تشکیل ماتریس داده‌ها براساس ۸۳ سکونتگاه روستایی شهرستان دماوند با بیش از ۳ خانوار (براساس نتایج آماری سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۸۵) و ۳۹ شاخص، ماتریس شاخص‌ها با استفاده از برنامه spss نرمال شده است.

زهراسادات سعیده زرابادی و سوده سادات طباطبایی _____ ساماندهی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان دماوند...

جدول ۴. واریانس کنترل شده بین شاخص‌ها در صورت اعمال وزن‌های محاسبه شده به روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی

component	Initial Eigenvalues			Extraction sums of Squared Loading			Rotation sums of Squared Loading		
	total	% of variance	Cumulative %	total	% of variance	Cumulative %	total	% of variance	Cumulative %
1	7.255	18.604	18.604	7.255	18.604	18.604	4.131	10.593	10.593
2	3.348	8.585	27.189	3.348	8.585	27.189	2.850	7.309	17.901
3	3.048	7.810	34.999	3.048	7.810	34.999	2.764	7.087	24.988
4	2.570	6.589	41.587	2.570	6.589	41.587	2.648	6.785	31.772
5	2.162	5.544	47.132	2.162	5.544	47.132	2.648	6.689	38.462
6	1.974	5.062	52.193	1.974	5.062	52.193	2.420	6.204	44.666
7	1.812	4.646	58.839	1.812	4.646	58.839	2.072	5.313	49.979
8	1.561	4.001	60.841	1.561	4.001	60.841	1.918	4.914	54.893
9	1.384	3.548	64.388	1.384	3.548	64.388	1.744	4.472	59.385
10	1.229	3.152	67.540	1.229	3.152	67.540	1.717	4.403	63.768
11	1.142	2.928	70.469	1.142	2.928	70.469	1.655	4.244	68.012
12	1.080	2.769	73.238	1.080	2.769	73.238	1.0603	4.111	72.123
13	1.019	2.613	75.851	1.019	2.613	75.851	1.454	3.728	75.851
14	0.819	2.100	77.951						
15	0.799	2.048	79.999						
16	0.716	1.837	81.837						
17	0.685	1.758	83.594						
18	0.622	1.598	85.190						
19	0.580	1.486	86.676						
20	0.559	1.433	88.109						
21	0.527	1.352	89.460						
22	0.467	1.198	90.658						
23	0.450	1.154	91.812						
24	0.443	1.135	92.947						
25	0.372	0.955	93.902						
26	0.338	0.888	94.769						
27	0.311	0.798	95.567						
28	0.269	0.689	98.255						
29	0.238	0.610	98.888						
30	0.230	0.590	97.455						
31	0.193	0.494	97.950						
32	0.168	0.430	98.380						
33	0.150	0.384	98.764						
34	0.144	0.370	99.134						
35	0.119	0.304	99.438						
36	0.100	0.255	99.693						
37	0.071	0.183	99.877						
38	0.048	0.123	100.000						
39	8.210E.009	2.105E.008	100.000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

منبع: براساس محاسبات با استفاده از نرم افزار spss

جدول ۵. وزن‌های محاسبه‌شده با استفاده از روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی (بردار خاص)

•	۱	۲	۱۱	۱۲	۱۳
راه	۰/۲۲۸	۰/۰۷۳	۰/۵۱۹	۰/۱۲۳	۰/۲۱۴
برق	۰/۰۴۹	۰/۰۰۳	۰/۸۱۳	۰/۰۰۸	۰/۰۰۸
گاز	۰/۰۸۳	۰/۱۲۹	۰/۱۱۲	۰/۸۰۱	۰/۰۰۲
آب لوله‌کشی	۰/۰۳۰	۰/۳۵۲	۰/۶۳۲	۰/۰۰۵	۰/۱۴۰
سیستم تصفیه آب	۰/۰۳۸	۰/۰۴۸	۰/۱۵۷	۰/۰۱۱	۰/۰۰۸
صندوق پست	۰/۳۳۱	۰/۰۹۴	۰/۰۱۰	۰/۰۲۵	۰/۲۲۸
دفتر پست	۰/۲۴۷	۰/۰۵۰	۰/۰۴۲	۰/۲۴۸	۰/۱۵۰
تلفن	۰/۱۸۷	۰/۴۴۴	۰/۱۲۹	۰/۴۵۱	۰/۰۵۱
دفتر مخابرات	۰/۱۹۰	۰/۲۷۴	۰/۰۹۵	۰/۱۹۲	۰/۱۳۱
حمام عمومی	۰/۳۱۲	۰/۴۵۲	۰/۰۱۳	۰/۰۳۴	۰/۱۱۱
امامزاده	۰/۳۹۲	۰/۲۸۵	۰/۱۳۱	۰/۰۶۰	۰/۰۴۶
جاذبه‌های گردشگری	۰/۵۵۸	۰/۳۷۹	۰/۰۰۸	۰/۱۱۷	۰/۰۴۵
جمعیت ۱۰ساله و بیشتر	۰/۲۹۱	۰/۶۱۳	۰/۰۷۶	۰/۱۵۸	۰/۰۰۰
جمعیت شاغل	۰/۷۹۲	۰/۰۳۷	۰/۰۵۱	۰/۰۶۲	۰/۰۴۲
جمعیت بیکار	۰/۹۲۰	۰/۰۰۴	۰/۰۱۲	۰/۰۱۲	۰/۰۱۹
کشاورزی	۰/۲۷۰	۰/۰۵۳	۰/۰۷۴	۰/۰۶۰	۰/۰۹۵
صنعت	۰/۸۰۹	۰/۰۳۸	۰/۰۶۸	۰/۰۱۱	۰/۰۴۸
خدمات	۰/۱۸۷	۰/۲۰۲	۰/۰۱۲	۰/۰۲۵	۰/۰۱۰
ارتفاع	۰/۱۵۷	۰/۰۸۲	۰/۰۳۲	۰/۰۰۶	۰/۱۲۲
شیب	۰/۱۵۸	۰/۵۲۸	۰/۰۹۱	۰/۱۶۴	۰/۱۶۹
مرکز بهداشتی-درمانی	۰/۱۴۱	۰/۲۵۱	۰/۰۲۸	۰/۳۱۸	۰/۲۲۰
خانه بهداشت	۰/۰۱۴	۰/۰۱۲	۰/۰۰۶	۰/۱۵۳	۰/۱۹۰
دبستان	۰/۱۸۵	۰/۲۴۱	۰/۲۲۷	۰/۲۰۶	۰/۱۰۸
راهنمایی پسرانه	۰/۰۹۶	۰/۸۳۰	۰/۰۰۲	۰/۰۸۶	۰/۰۰۸
راهنمایی دخترانه	۰/۰۹۲	۰/۵۸۵	۰/۰۲۴۵	۰/۰۴۹	۰/۲۳۸
راهنمایی مختلط	۰/۲۳۲	۰/۰۱۴	۰/۰۴۱	۰/۰۵۵	۰/۳۱۴
دبیرستان	۰/۰۲۳	۰/۰۴۱	۰/۰۸۸	۰/۰۹۷	۰/۴۶۲
کتابخانه	۰/۰۷۸	۰/۰۲۰	۰/۰۲۵	۰/۰۱۱	۰/۸۷۱
مکان ورزشی	۰/۰۰۵	۰/۰۲۵	۰/۰۱۴	۰/۰۷۷	۰/۰۲۰

ادامهٔ جدول ۵. وزن‌های محاسبه‌شده با استفاده از روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی (بردار خاص)

۰	۱	۲	۱۱	۱۲	۱۳
مسجد	۰/۱۱۴	۰/۰۲۵	۰/۰۶۱	۰/۰۱۳۱	۰/۰۵۵
زلزله‌خیزی	۰/۰۳۱	۰/۰۰۴	۰/۲۱۵	۰/۲۳۲	۰/۰۲۲
هیدرولوژی	۰/۰۰۲	۰/۰۸۸	۰/۰۷۹	۰/۱۱۱	۰/۰۲۱
خاک	۰/۱۳۲	۰/۰۰۲	۰/۰۷۱	۰/۰۰۲	۰/۱۶۴
مراتع	۰/۰۴۸	۰/۰۸۴	۰/۰۳۲	۰/۱۱۶	۰/۰۸۱
نقاط هم‌بارش	۰/۱۰۷	۰/۱۸۳	۰/۱۳۲	۰/۴۷۸	۰/۰۵۸
نقاط هم‌دما	۰/۰۸۷	۰/۰۳۴	۰/۱۰۷	۰/۱۳۷	۰/۰۸۸
جمعیت	۰/۸۷۴	۰/۲۱۰	۰/۰۵۹	۰/۱۱۰	۰/۰۰۱
جمعیت باسواد	۰/۰۹۹	۰/۱۶۰	۰/۰۲۳	۰/۰۸۴	۰/۰۱۰
جمعیت بی‌سواد	۰/۰۹۹	۰/۱۶۰	۰/۰۲۳	۰/۰۸۴	۰/۰۱۰

Extraction Method: Principal Component Analysis.

منبع: براساس محاسبات با استفاده از نرم‌افزار spss

جدول ۶. ایده‌آل مثبت و منفی شاخص‌های در نظر گرفته‌شده در سکونتگاه‌ها

ایده‌آل منفی	ایده‌آل مثبت	نوع شاخص	شاخص
-۰/۰۸۱۵	-۰/۰۲۷۲	مثبت	راه
۰	۰/۰۲۲۸	مثبت	برق
۰	۰/۰۵۸۳	مثبت	گاز
۰	۰/۰۴۸۵	مثبت	آب لوله‌کشی
۰	۰/۰۵۱۲	مثبت	سیستم تصفیهٔ آب
۰	۰/۱۳۸۰	مثبت	صندوق پست
۰	۰/۱۷۲۸	مثبت	دفتر پست
۰	۰/۱۰۸۷	مثبت	تلفن
۰	۰/۰۹۷۳	مثبت	دفتر مخابرات
۰	۰/۱۲۶۶	مثبت	حمام عمومی
۰	۰/۱۱۳۸	مثبت	امام‌زاده
۰	۰/۱۸۹۲	مثبت	جاذبه‌های گردشگری
۰/۰۱۰۲	۰/۰۱۶۳	مثبت	جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر
-۰/۰۹۸۸	-۰/۰۲۰۵	مثبت	جمعیت شاغل
۰/۰۵۵۱	۰	منفی	جمعیت بیکار
-۰/۰۵۲۴	۰	مثبت	کشاورزی

ادامه جدول ۶. ایده آل مثبت و منفی شاخص‌های در نظر گرفته شده در سکونتگاه‌ها

شاخص	نوع شاخص	ایده آل مثبت	ایده آل منفی
صنعت	مثبت	۰	-۰/۰۲۸۸
خدمات	مثبت	۰/۰۴۷۸	۰/۰۰۱۴
ارتفاع	منفی	۰/۰۰۱۴	۰/۰۰۶۹
شیب	منفی	۰/۰۰۴۶	۰/۰۲۲۹
مرکز بهداشتی-درمانی	مثبت	۰/۱۴۲۲	۰
خانه بهداشت	مثبت	۰/۱۵۹۸	۰
دبستان	مثبت	۰/۱۱۷۵	۰
راهنمایی پسرانه	مثبت	۰/۱۷۰۳	۰
راهنمایی دخترانه	مثبت	۰/۲۴۴۴	۰
راهنمایی مختلط	مثبت	۰/۱۳۱۵	۰
دبیرستان	مثبت	۰/۲۴۰۲	۰
کتابخانه	مثبت	۰/۲۴۱۰	۰
مکان ورزشی	مثبت	۰/۱۸۰۵	۰
مسجد	مثبت	۰/۰۸۸۴	۰
زلزله‌خیزی	منفی	۰/۰۰۰۱	۰/۰۰۰۴
هیدرولوژی	مثبت	-۰/۰۰۵۶	-۰/۰۲۸۱
خاک	مثبت	-۰/۰۰۳۶	-۰/۰۱۰۸
مراغ	مثبت	۰/۰۰۱۳	۰/۰۰۰۴
نقاط هم‌بارش	مثبت	-۰/۰۰۹۵	-۰/۰۴۷۳
نقاط هم‌دما	مثبت	-۰/۰۱۰۹	-۰/۰۳۲۸
جمعیت	مثبت	۰/۳۶۳۴	۰/۰۰۰۹
جمعیت باسواد	مثبت	۰/۰۶۹۶	۰
جمعیت بی‌سواد	منفی	-۰/۱۰۶۵	-۰/۰۱۰۶

منبع: براساس محاسبات با استفاده از نرم‌افزار SPSS

همان‌طور که در جدول ۷ مشاهده می‌شود، روستاهای سرپندان، وادان، جابان، مرای، سادات‌محله، ارو، مشاء، مهرآباد، سیدآباد، گرماسرد، اسلام‌آباد و اهران با امتیاز بالای ۰/۴ در رتبه‌های ۱ تا ۱۳ و روستاهای شاطر محمد سفلی، جعفرآباد، مندانک، اجان، جوزدار، همد کوهان و کردر، شاه‌بلاغی، حسین‌آباد، رستم‌آباد، اوزون دره، صالح‌آباد، گندک، همدکیلان و یلقان دره با امتیازهای کمتر از ۰/۱۵ در رده‌های پایین رتبه‌بندی قرار دارند.

زهراسادات سعیده زرابادی و سوده سادات طباطبایی ————— ساماندهی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان دماوند...

جدول ۷. فواصل ایده‌آل، منفی، ضریب C_i و رتبه سکونتگاه‌های روستایی شهرستان دماوند براساس شاخص‌ها

رتبه	C_i	$(S^+ + S^-)$	S^+	S^-	روستا	دهستان	بخش
۱	-۰/۶۴۵۱	۱/۰۲۶۴	-۰/۳۶۴۳	-۰/۶۶۲۱	سریندان	ابرشویه	مرکزی
۲	-۰/۶۲۱۹	۱/۰۰۴۳	-۰/۳۷۹۷	-۰/۶۲۴۶	وادان	آبرود	مرکزی
۳	-۰/۶۱۹۴	۱/۰۵۹۲	-۰/۴۰۳۲	-۰/۶۵۵۶	چاپان	ابرشویه	مرکزی
۴	-۰/۵۴۸۱	۱/۰۰۳۳	-۰/۴۶۶۸	-۰/۵۶۶۲	مرئی	تاررود	مرکزی
۵	-۰/۵۲۵۶	۱/۰۰۳۱۳	-۰/۴۸۹۳	-۰/۵۴۴۲	سادات‌محله	ابعلی	رودهن
۶	-۰/۵۰۴۴	۱/۰۰۲۹۳	-۰/۵۱۰۱	-۰/۵۱۹۲	ارو	ابرشویه	مرکزی
۷	-۰/۴۸۶۱	۱/۰۰۳۱۱	-۰/۵۲۹۹	-۰/۵۰۱۲	مشا	تاررود	مرکزی
۸	-۰/۴۸۲۵	۱/۰۰۳۶۷	-۰/۵۳۶۵	-۰/۵۰۰۲	مهرآباد	مهرآباد	رودهن
۹	-۰/۴۵۲۲	۱/۰۰۶۰۵	-۰/۵۸۰۹	-۰/۴۷۹۶	سیدآباد	ابرشویه	مرکزی
۱۰	-۰/۴۴۶۳	۱/۰۰۲۱۴	-۰/۵۷۵۷	-۰/۴۴۵۷	آینه‌ورزان	ابرشویه	مرکزی
۱۱	-۰/۴۰۸۱	۱/۰۰۱۸۹	-۰/۶۰۳۱	-۰/۴۱۵۸	گرماسرد	ابرشویه	مرکزی
۱۲	-۰/۴۰۵۶	۱/۰۰۳۵۹	-۰/۶۱۵۸	-۰/۴۲۰۱	اسلام‌آباد	تاررود	مرکزی
۱۳	-۰/۴۰۰۶	۱/۰۰۳۱۷	-۰/۶۱۸۴	-۰/۴۱۳۳	اهران	آبرود	مرکزی
۱۴	-۰/۳۹۱۲	۱/۰۰۳۹۹	-۰/۶۲۷	-۰/۴۰۲۹	بیدک	آبرود	مرکزی
۱۵	-۰/۳۷۰۶	۱/۰۰۴۴۱	-۰/۶۵۷۲	-۰/۳۸۶۹	وردانه	آبرود	مرکزی
۶۸	-۰/۱۵۱۸	-۰/۸۸۸۵	-۰/۷۵۳۶	-۰/۱۴۴۹	ثلک شمس لولیا	آبرود	مرکزی
۶۹	-۰/۱۴۹۷	-۰/۸۹۱	-۰/۷۵۷۶	-۰/۱۳۳۴	تخته‌ها	مهرآباد	رودهن
۷۰	-۰/۱۴۹۶	-۰/۸۹۱۹	-۰/۷۵۸۴	-۰/۱۳۳۵	شاطر محمدغلی	مهرآباد	رودهن
۷۱	-۰/۱۴۹۴	-۰/۸۹۳۶	-۰/۷۶۰۱	-۰/۱۳۳۵	جعفرآباد	ابعلی	رودهن
۷۲	-۰/۱۴۸۶	-۰/۸۸۷۶	-۰/۷۵۵۷	-۰/۱۴۱۹	مندانک	ابعلی	رودهن
۷۳	-۰/۱۴۷۹	-۰/۸۸۹۹	-۰/۷۵۸۳	-۰/۱۳۱۶	اجان	آبرود	مرکزی
۷۴	-۰/۱۴۶۱	-۰/۸۸۷۲	-۰/۷۵۷۶	-۰/۱۲۹۶	چوزدار	آبرود	مرکزی
۷۵	-۰/۱۴۴۵	-۰/۸۸۹۷	-۰/۷۶۱۲	-۰/۱۲۸۵	همندکوهان و کرفر	آبرود	مرکزی
۷۶	-۰/۱۴۰۳	-۰/۸۹۱۲	-۰/۷۶۶۱	-۰/۱۲۵۱	شاه‌بلاغی	ابرشویه	مرکزی
۷۷	-۰/۱۳۷۹	-۰/۸۷۶۵	-۰/۷۵۵۶	-۰/۱۲۰۹	حسین‌آباد	تاررود	مرکزی
۷۸	-۰/۱۳۵۳	-۰/۸۷۸۳	-۰/۷۵۹۵	-۰/۱۱۸۸	رستم‌آباد	آبرود	مرکزی
۷۹	-۰/۱۲۹۳	-۰/۸۷۵۴	-۰/۷۶۲۲	-۰/۱۱۳۲	اوزن‌دره	تاررود	مرکزی
۸۰	-۰/۱۲۸۲	-۰/۸۷۳۸	-۰/۷۶۱۸	-۰/۱۱۱۲	صالح‌آباد	آبرود	مرکزی
۸۱	-۰/۱۲۷۱	-۰/۸۷۶۸	-۰/۷۶۵۴	-۰/۱۱۱۴	گندک	مهرآباد	رودهن
۸۲	-۰/۱۲۴۱	-۰/۸۷۱۵	-۰/۷۶۳۳	-۰/۱۰۸۲	همندکیلان	آبرود	مرکزی
۸۳	-۰/۱۲۴۴	-۰/۸۶۴۹	-۰/۷۵۹	-۰/۱۰۵۹	یلقان‌دره	مهرآباد	رودهن

منبع: براساس محاسبات با استفاده از نرم‌افزار spss

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از رتبه‌بندی می‌توان گفت که در قسمت‌هایی از ناحیه مطالعه‌شده که قابلیت‌های طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و کالبدی بیشتری دارند، جمعیت بیشتری تمرکز یافته و فعالیت اقتصادی رونق گرفته، که نتیجه آن سطح بالای توسعه‌یافتگی سکونتگاه‌ها بوده

است. هرچند که ممکن است این رونق در بعضی از قسمت‌ها فقط با تکیه بر یکی از نقاط قوت صورت گرفته باشد. به‌عنوان مثال روستاهایی مانند سربندان و جابان در دهستان ابرشیوه، وادان در دهستان جمع‌آبرود و سادات‌محله در دهستان آبعلی که در مجاورت مسیرهای ارتباطی قرار دارند، با بهره‌گیری از این قابلیت و ایجاد مراکز خدماتی، به سطح توسعه‌یافتگی بالاتری دست یافتند. برخی روستاهای این شهرستان نیز با نادیده‌گرفتن ویژگی‌های مثبت و توانمندی‌های‌شان در حال تخلیه‌شدن هستند؛ از جمله روستاهای بخش جنوبی دهستان مهرآباد و روستاهای بخش مرکزی شهرستان (در دهستان‌های جمع‌آبرود و ابرشیوه).

از این رو می‌توان نتیجه گرفت که بهره‌گیری مناسب از عوامل طبیعی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی موجب رونق فعالیت‌های اقتصادی و جذب جمعیت می‌شود و ضمن جلوگیری از مهاجرت‌های بی‌رویه از سکونتگاه‌های روستایی به نقاط شهری، سیر اندام‌واری از اجتماعات را براساس توانمندی‌ها و قابلیت‌های سکونتگاه‌ها موجب خواهد شد.

همان‌طور که در رویکرد شبکه منطقه‌ای نیز مطرح شده است، راه‌های ارتباطی نقش مهمی در ایجاد ارتباطات فضایی و عملکردی میان سکونتگاه‌های شهری و روستایی در سطح منطقه یا ناحیه ایفا می‌کنند. بررسی‌های انجام‌شده در این زمینه در شهرستان دماوند نشان دادند که به‌جز دو مسیر اصلی ارتباطی، راه‌های ارتباطی دیگر در سطح ناحیه فاقد کیفیت مناسب‌اند. از سویی، نتایج نشان دادند که سکونتگاه‌های روستایی شهرستان که سطح توسعه‌یافتگی بالاتری دارند ارتباط‌شان با سکونتگاه‌های هم‌جواری که سطح توسعه‌یافتگی‌شان پایین‌تر است، برقرار نیست و اکثر مسیرهای ارتباطی سکونتگاه‌های روستایی با راه‌های اصلی یا سکونتگاه‌های واقع در فاصله دورتر ارتباط دارند. این ویژگی‌ها در مجموع سبب عملکردی و تراکم پایین سکونتگاه‌های روستایی شده است. وجود ارتباط مناسب میان سکونتگاه‌های هم‌جوار که از امکانات تولیدی و خدماتی بهره‌مندند، به پیوند بهتر و بیشتر عملکردی سکونتگاه‌های روستایی با یکدیگر و با سکونتگاه‌های شهری کمک می‌کند و علاوه بر ایجاد روابط مکمل در فعالیت‌های کشاورزی، صنعت و خدمات می‌تواند موجبات توسعه بیشتر ناحیه را فراهم آورد.

سطح‌بندی سکونتگاه‌ها و طرح الگوی مناسب

پس از بررسی امکانات و خدمات، جریان پیوندهای موجود در سطح شهرستان (شامل مرکز و ناحیهٔ بلافصل آن در یک واحد ناحیه‌ای) بررسی شد. برای ملموس کردن واحد ناحیه‌ای (بوم‌آورد کردن رویکرد) و به‌منظور استفادهٔ کاربردی از آن در ایران، از قانون «الگوی سطح‌بندی مناطق و مراکز روستایی و استانداردها و ضوابط ارائهٔ خدمات روستایی» مصوب سال ۱۳۷۸ شورای عالی معماری و شهرسازی ایران استفاده شد. این قانون با قابلیت سطح‌بندی سکونتگاه‌ها در سه سطح حوزه، مجموعه و منظومه، با نظریهٔ شبکهٔ منطقه‌ای داگلاس که در سطوح مختلف سکونتگاهی به ایجاد پیوند متناسب فضایی (شهری-روستایی) می‌پردازد، هم‌خوان است و الگویی مناسب برای توسعهٔ سکونتگاه‌های روستایی به‌شمار می‌آید.

از آنجاکه شهرستان دماوند در نزدیکی شهر تهران واقع شده است و شهرهای مستقر در این ناحیه امکانات و خدمات مناسبی برای تأمین نیازهای ساکنان شهری و روستاهای اطراف دارند، در پژوهش حاضر سطح‌بندی صرفاً بر اساس سکونتگاه‌های روستایی صورت گرفت.

- سطح یک: روستاهای دارای سطح توسعه‌یافتگی با امتیاز بالای ۰/۶

این سطح روستاهایی را شامل می‌شود که بیشترین امکانات شهری را درون خود دارند و از خدمات بالایی نیز بهره‌مندند. این روستاها شامل روستاهای سربندان و جابان در دهستان ابرشویه و وادان در دهستان جمع‌آبرود هستند.

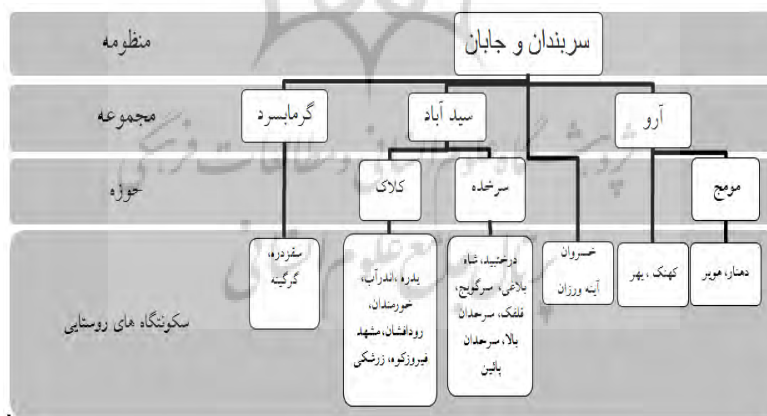
- سطح دو: روستاهای دارای سطح توسعه‌یافتگی با امتیاز بالای ۰/۴

این سطح روستاهایی را شامل می‌شود که امکانات و خدمات بالایی دارند. این روستاها شامل روستاهای آرو، سیدآباد، آینه‌ورزان و گرمابسر در دهستان ابرشویه، سادات‌محل در دهستان آبعلی، مشاء و مرای در دهستان تارود و مهرآباد در دهستان مهرآباد هستند.

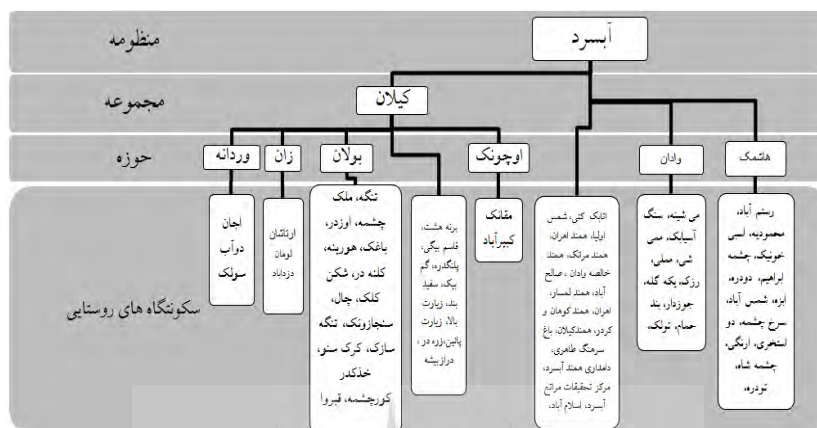
- سطح سه: روستاهای دارای سطح توسعه‌یافتگی با امتیاز بالای ۰/۳

این سطح شامل روستاهای دهنار، هویر، مومج، کلاک، مشهد فیروزکوه، کهنک، سرخه‌ده در دهستان ابرشیوه، کالدشت ابوطالبی / کالدشت بالا در دهستان تارود، بیدک، وردانه، اوچونک، زان، بولان و زیارت‌بالا در دهستان جمع‌آبرود است.

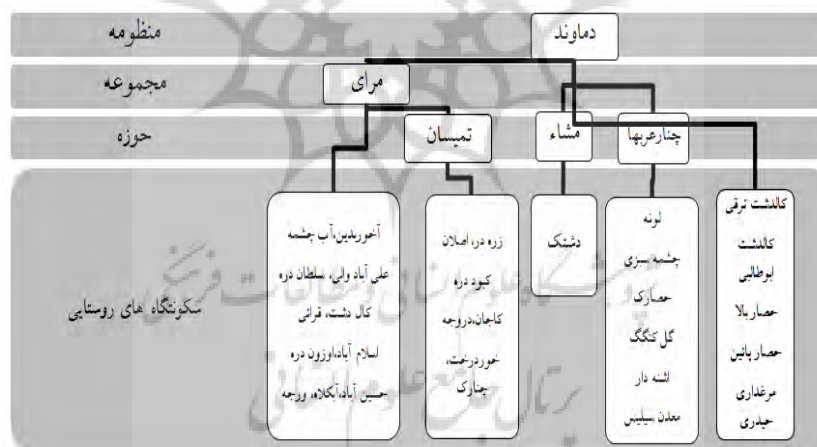
• سطح چهارم: روستاهای دارای سطح توسعه‌یافتگی با امتیاز پایین‌تر از $0/3$ بقیه روستاها که در سطوح بالاتر از آنها نام برده نشد و همچنین روستاهایی که کمتر از سه خانوار جمعیت دارند یا به‌صورت فصلی مردم در آن ساکن‌اند، در این سطح قرار می‌گیرند. برخی از این روستاها به‌دلیل ویژگی‌هایی همچون موقعیت، وجود اقلیم مناسب یا جاذبه‌های گردشگری می‌توانند با سرمایه‌گذاری ارتقا یابند و زمینه‌های توسعه خود، روستاهای اطراف و در نهایت ناحیه را فراهم آورند. چنین رخدادی از اهداف رویکرد شبکه منطقه‌ای است. در اینجا با توجه به توضیحات ارائه‌شده در سطح‌بندی سکونتگاه‌ها و به‌منظور دسترسی بیشتر سکونتگاه‌های روستایی به خدمات و امکانات موجود در سطح ناحیه و ارتقای سطح شهرستان، ۴ منظومه شامل روستاهای سرگردان و جابان و شهرهای آسرد، دماوند و رودهن پیشنهاد می‌شود. مراکز مجموعه، حوزه و سکونتگاه‌های هرکدام از این منظومه‌ها در شکل‌های ۲ تا ۵ نشان داده شده است.

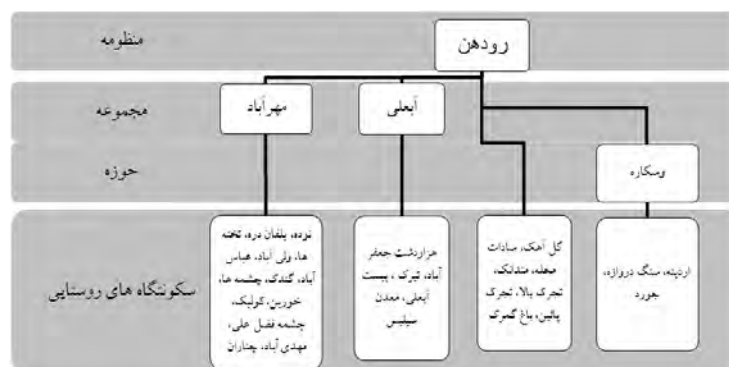
شکل ۲. منظومه پیشنهادی سرگردان و جابان

شکل ۳. منظومه پیشنهادی آبسرِد

شکل ۴. منظومه پیشنهادی دماوند

شکل ۵. منظومه پیشنهادی رودهن

منابع

- اجلایی، پرویز، ۱۳۷۳، تحلیل منطقه‌ای و سطح‌بندی سکونتگاه‌ها، انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
- افراخته، حسن، ۱۳۹۰، برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های روستایی، چاپ اول، انتشارات پرهام نقش.
- پاپلی یزدی، محمدحسین، ۱۳۸۲، نظریه‌های شهر و پیرامون، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
- خالدی و روشنی، شهریار و احمد، پتانسیل‌یابی مناطق بهینه کشت و پرورش درخت سیب بر پایه پارامترهای اقلیمی مطالعه موردی (شهرستان دماوند)، پرتال جامع پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- زنگنه چگینی، یعقوب، ۱۳۷۵، ساماندهی فضایی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان خواف، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
- زبیری، کرامت‌ا...، ۱۳۸۸، اصول و روش‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای، چاپ هفتم، انتشارات دانشگاه تهران.
- سعیدی و تقی‌زاده، عباس و فاطمه، ۱۳۸۴، راهبردهای شبکه منطقه‌ای، پیوندهای روستایی - شهری و توسعه ناحیه‌ای، نشریه علمی - پژوهشی انجمن جغرافیایی ایران، شماره ۶ و ۷.
- سعیدی، عباس، ۱۳۸۸، سطح‌بندی روستاهای کشور، چاپ اول، انتشارات شهیدی.
- سعیدی، عباس، ۱۳۹۰، روابط و پیوندهای روستایی - شهری در ایران، چاپ اول، انتشارات مهرمینو.
- شعیه، اسماعیل، ۱۳۸۹-۹۰، جزوه کلاسی کارگاه برنامه‌ریزی منطقه‌ای.
- صباغ کرمانی، مجید، ۱۳۸۰، اقتصاد منطقه‌ای (تئوری‌ها و مدل‌ها)، چاپ اول، انتشارات سمت.

زهراسادات سعیده زرآبادی و سوده‌سادات طباطبایی ————— ساماندهی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان دماوند...

عزیزپور و محسن‌زاده، فرهاد و آرمین، ۱۳۸۹، نظریه‌ها و رویکردهای سازمان‌یابی فضایی سکونتگاه‌های روستایی، چاپ اول، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، انتشارات پلیکان.

عندلیب، علیرضا، ۱۳۹۰، روش تدوین پایان‌نامه کارشناسی ارشد و دکتری، چاپ اول، انتشارات آذرخش.

کلانتری، خلیل، ۱۳۸۸، برنامه‌ریزی و توسعه منطقه‌ای (تئوری‌ها و تکنیک‌ها)، چاپ سوم، انتشارات خوشبین.

کلانتری، خلیل، ۱۳۹۱، مدل‌های کمی در برنامه‌ریزی (منطقه‌ای، شهری و روستایی)، چاپ اول، انتشارات فرهنگ صبا.

مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان دماوند، سالنامه آماری ۱۳۸۵.

مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، طرح کالبدی البرز جنوبی، وزارت مسکن و شهرسازی، معاونت شهرسازی و معماری.

مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، طرح مجموعه شهری تهران، وزارت مسکن و شهرسازی، معاونت شهرسازی و معماری.

معاونت برنامه‌ریزی استانداری تهران، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان دماوند، سالنامه آماری ۱۳۸۵.

معصومی اشکوری، حسن، ۱۳۸۸، اصول و مبانی برنامه‌ریزی منطقه‌ای، چاپ پنجم، انتشارات پیام.

مهدی‌بیگی، حمیرا، ۸۹-۱۳۸۸، بررسی فرآیند تبدیل روستا به شهر و تأثیر آن در توسعه شهرهای ایران طی سال‌های ۸۵-۱۳۶۵، رساله دکتری به‌راهنمایی دکتر مهدی حاجیلویی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.

Douglass Mike, **A Regional Network Strategy for Reciprocal Rural –Urban Linkages: An Agenda for Policy Research with Reference ToIndonesia**, 1998, Third World Planning Review.

Lin, G.C.S.Y. Ho S.P.S., 2003, **China's Land Resources and Land-use Change: Insights from the 1996 land survey**, Land Use Policy, Vol. 20, Issue 2, April 2003, PP. 87–107

Rondinelli Dennis A., 1980, **Spatial Analysis for Regional Development, A Case Study in the Bicol River Basin of the Philippines**, The United Nations University.

Rondinelli Dennis A., **Applied Methods of Regional Analysis: The Spatial Dimensions of Development Policy**, Westview Published in 1985.

Zhang, Y. Goza, F.W., 2006, **Who will Care for the Elderly in China? A review of the problems caused by China's one-child policy and their potential solutions**, Journal of Aging Studies, Vol. 20, Issue 2, April, PP. 151–164.